

A „zsidótörvények” a Közigazgatási Bíróság ítélkezési gyakorlatában

Az 1938 tavaszától megjelenő zsidóellenes törvények¹ és jogszabályok végrehajtása nemcsak a közigazgatási apparátus, hanem – igaz, más összefüggésben – a jogszolgáltatató szervek munkáját is intenzívebbé tette. Egyfelől maguk a diszkriminatív normák is kilátásba helyezhettek bizonyos büntetőjogi szankciókat. Ennek keretében gondolhatunk akár a jogosulatlan iparüzésből fakadó stróman-ügyekre, vagy 1941 után a fajgyalázási perekre.² Másfelől viszont nem ritkán előfordult, hogy maguk az érintettek indítottak jogaik védelmében különböző polgári peres eljárásokat, így például munkajogi szempontból vitatták a felmondás körülményeinek jogszerűségét,³

¹ Lásd TILKOVSKY Loránt, A zsidótörvények mint a Holocaust előzményei, in *The Holocaust in Hungary. Fifty Years Later*, szerk. Randolph L. BRAHAM–Attila PÓK, New York, Columbia University Press, 1997, 117–135.

² Az 1941. évi XV. törvénycikk egyfelől tilalmazza a zsidók és keresztények közötti házasságot, másfelől büntetni rendeli a zsidó férfi és tisztességes, nem zsidó nő közötti házasságon kívül létrejövő nemi kapcsolatot. A „nem tisztességes” státusú nővel fennálló házasságon kívüli nemi kapcsolat büntetethetőséget kizáró ok volt. A Magyar Királyi Kúria ugyan-akkor a „nem tisztességes nő” fogalmát illetően arra az álláspontra jutott, hogy az a nő, „aki a női szeméremre és a jó erkölcsre utaló legkisebb habozás és ellenkezés nélkül, valamint minden érzésszerű kapcsolat nélkül, pusztán felszólításra hajlandó a bizalmas együttlétre, fajvédelmi szempontból sem tekinthető tisztességesnek”. *„Fajgyalázás”. Az 1941. évi XV. tc. 15. §-ának büntetőbírói joggyakorlata*, összeáll. JOSEFOVITS László, Budapest, 1944, 4. – Arra is volt példa, hogy valaki a „nem tisztességes” státus megszerzésére törekedett, avagy az 1942. évi VIII. törvénycikk hatályba lépése előtt az izraelita felekezetre tért át, csak hogy zsidó kedvesét ne lehessen fajgyalázás miatt perbe fogni.

³ Lásd *A zsidótörvény rendelkezéseinek bírói gyakorlata*, összeáll. ifj. NAGY Béla, Budapest, 1942.

avagy családjogi keresetet indítottak törvénytelen származásuk megállapítása érdekében (a „bizonyítást” nyert törvénytelen származás, azaz egy nem zsidó apa „produktálása” esetén az érintett akár ki is kerülhetett a zsidóellenes rendelkezések hatálya alól).⁴ A polgári bíróságok előtt folyó legkülönbözőbb magán- és büntetőjogi perek teljes körű feltárását – különös tekintettel a Kúria mint legfelsőbb bírói fórum előtt végződő perekre – még számos alapkutatásnak kell megelőznie. A magyarországi jogszolgáltató szervek 1938–1944 közötti ítélkezési gyakorlata választ adhat egyebek mellett arra a kérdésre, mennyiben lassították vagy, ellenkezőleg, gyorsították e szervek a magyarországi zsidóság jogi, politikai, gazdasági és társadalmi diszkriminációját. Arra is fény derülhet egyúttal, hogy – peresített ügyek egy bizonyos csoportja vonatkozásában – a diszkriminatív rendelkezések kárvallottjai milyen törvényes eszközöket vettek igénybe, ameddig lehetett, megcsorbult, maradék jogaik védelme érdekében.

Intézménytörténeti háttér

Nevével ellentétben nem illeszkedett szervesen a hazai bírósági rendszerhez az 1896-ban életre hívott Közigazgatási Bíróság, amely relatíve szűken megállapított törvényi keretek között mozogva kvázi közjogi vonatkozású – bár hangsúlyozottan nem alkotmányjogi – bíráskodást végzett, amennyiben kérelemre a közigazgatás működésének jogszerűségét volt hivatva felülvizsgálni.⁵

A közigazgatási bíráskodás magyarországi bevezetésére – azaz a közigazgatás működésének legalább részleges bírói ellenőrzés alá vonására – a liberális jogállamiság megszilárdulása időszakában, az 1896. évi XXVI. törvénycikk elfogadása révén

⁴ Herczeg Ferenc, az „írófejedelem” örökíti meg visszaemlékezéseiben a következő történetet. A zsidótörvények korában egy fiatal zsidó nő lépett be dolgozószobájába, s arra kérte, jelentse ki hivatalos helyen, hogy ő, az író, az ifjú nő természetes apja. „Azt a látogatatot kell keltenünk, hogy édesanyja megcsalta velem az urát, és a ballépés eredménye az én szép vendégem.” Herczeg kérdésére, miszerint tisztában van-e látogatója azzal, hogy édesanyja a „világ legtisztességesebb asszonya”, a megkérdezett csak annyit válaszolt, hogy édesapja – ha élne – ugyanezt kérné az írótól. Herczeg egy feltétellel vállalta az „apaságot”: „ha becsületszó és eskü nélkül” megúszhatja az ügyet. Erre azonban már nem került sor, mert az ifjú hölgy végül külföldre ment férjhez. *Herczeg Ferenc emlékezései. Hűvösvölgy*, Budapest, Szépirodalmi, 1993, 229, 230.

⁵ Vö. PATYI András, *Közigazgatási bíráskodásunk modelljei. Tanulmány a magyar közigazgatási bíráskodásról*, Budapest, Logod BT, 2002, 61. Patyi „indirekt normakontrollnak” tekinti a Közigazgatási Bíróság szűk körű alkotmányjogi hatásköréből fakadó aktusait.

került sor. A jogalkotót az a felismerés vezérelte, hogy jogorvoslati lehetőséget – panaszjogot – kell biztosítani mindazok számára, akik úgy érzik, sérelmes rájuk nézve a közigazgatási hatóság intézkedése. A Közigazgatási Bíróság hatáskörét taxatív felsorolással, nem pedig elvi felhatalmazás alapján állapították meg, aminek következtében utóbb számos alkalommal módosították – terjesztették ki – az alap-taxációt. Az intézményi tagolást illetően hazánkban az eredetileg tervezett kétfokú helyett végül is az egyfokú közigazgatási bíraskodás modellje valósult meg. A Közigazgatási Bíróság a jogkörébe utalt ügyek felett érdemben, a vitatott közigazgatási intézkedés megváltoztatásának jogával mondott ítéletet. A bíróság jogköre kiterjedt ugyan rendeletek (és szabályrendeletek) törvényességi vizsgálatára is, de csak konkrét ügyben hozott közigazgatási hatósági határozat ellen irányuló panasz esetén élhetett ezzel a lehetőséggel, nem általános jelleggel (vö. 1896. évi XXVI. tc. 134. §).⁶ A Közigazgatási Bíróság 1940-es évek eleji joggyakorlatát bemutató egykorú szakmunka, hivatkozással a bíróság gyakorlatára, meg is állapította, s ezt témánk szempontjából is relevánsnak tekinthetjük, hogy a bíróság „egyedül a törvényesség védelmére hivatott, és ezért az érvényes jogszabályok helyességének kérdését vizsgálni vagy éppen méltányossági szempontokat mérlegelni hatáskörén kívül esik”.⁷

A bíróság által hozott ítéletek megfellebbezhetetlenek voltak, ellenük főszabályként semmiféle rendes jogorvoslat, még bírói út igénybevétele sem volt lehetséges. Rendkívüli jogorvoslatként – kivételesen – igénybe lehetett venni az ügynevezett újrafelvételi panaszt. Benyújtását azonban olyan, a vitatott kérdés érdemében ügydöntő jelentőségű bizonyíték alapozhatta meg, amelyre korábban a panaszos önhibáján kívül nem hivatkozhatott.⁸ Működésének fél évszázada alatt a budapesti székhelyű Közigazgatási Bíróság két osztályban, az általános közigazgatási, illetve az 1883 óta már működő pénzügyi közigazgatási osztályban (egykori nevén Pénzügyi Közigazgatási Bíróság) folytatta érdemi munkáját (ötvenévi működése során a Közigazgatási Bíróság összesen mintegy egymillió ügyben hozott határozatot).

A közigazgatási bíraskodás klasszikusnak tekinthető alapfunkcióját – azaz a közigazgatás működésének bírói ellenőrzését – illetően a totalitárius és tekintélyelvű rendszerekben már a húszas évektől fogva érlelődött az a gondolat, miszerint nem szerencsés, ha a klasszikus hatalmi ágak egyensúlyának felbomlását követően túlsúlyba kerülő végrehajtó hatalmat visszafogja, tevékenységében korlátozza a közigazga-

⁶ MARTONYI János, *A közigazgatási bíraskodás és legújabbkori fejlődése*, Budapest, 1932, 47.

⁷ VÖRÖS Ernő–LENGYEL József, *A M. Kir. Közigazgatási Bíróság legújabb anyagi-jogi, hatásköri és eljárási joggyakorlata*, I, Budapest, [1944], 788.

⁸ PATYI, *i. m.*, 50.

tási bíráskodás. Ugyanakkor arra is rámutattak, hogy az individuális jogvédelemmel szemben – e megváltozott konstellációban – a kollektív jogvédelmet kell előtérbe helyezni. A témával foglalkozó korabeli hazai szakirodalom a múlt század harmincas–negyvenes évei fordulóján érzekelte a küszöbön álló – s Magyarországot is közvetlenül érintő – szemléletváltást, azaz a nemzetiszocialista szellemiségtől áthatott jogfelfogás térnyerését, noha kiérlelt dogmatikai válasz kialakítására nem állt rendelkezésre kellő idő. E szemléletváltást a maga nyersségében Rakovszky Iván, a Közigazgatási Bíróság 1941-ben hivatalba lépő elnöke az alábbiak deklarációjával juttatta kifejezésre a bíróság teljes ülésén tartott bemutatkozó beszédében, mintegy hatvan bírótársa jelenlétében:

Vajon a tekintély elvén alapuló kormányzatok meghagyják-e a közigazgatási bíráskodás intézményét, vagy olybá tekintik-e, amely hatalmukat korlátozza? Aki mélyebben tekint a dolgokba, kell, hogy megértse: a közigazgatás törvényszerűségének biztosítása nem korlátozza a törvényalkotó akaratot; ellenkezőleg, annak szövetségese. Közigazgatni nem egyéb, mint biztosítani a törvények és más előírások mindennapi érvényesülését; a közigazgatási bíráskodás pedig nem egyéb, mint a törvény és előírás maradéktalan és tökéletes érvényesülésének biztosítása. Ezért mondom, hogy a közigazgatási bíráskodás nem korlátozója, de fegyvertársa az állam sorsát irányító akaratnak.⁹

A Rakovszky ars poeticájának is tekinthető idézet azt sugallta, hogy legszívesebben a közigazgatás szolgálóleányává degradálta volna a közigazgatási bíráskodást, amelynek egyetlen lényeges hivatása abban mutatkozott, hogy döntéseivel legitímálta a közigazgatás – és távolabbról a jogalkotás – aktusait. A közigazgatási bíráskodást életre hívó idea viszont a kollektívumot megtestesítő „állami akarral” szemben kívánt jogvédelmet biztosítani az individuum számára, s egyáltalán nem a „fegyvertársi” státuszban látta a közigazgatási bíráskodás funkcióját.

A Közigazgatási Bíróság a pozitív jog méltányosságát és az absztrakt értelemben vett törvényesség vizsgálatát figyelmen kívül hagyó alkalmazásában látta ekkoriban fő hivatását. E felfogás a polgári szabadságjogok korlátozásának, majd kizárásának időszakában a legtöbb esetben egyetlen logikus következményhez, nevezetesen a jog-

⁹ RAKOVSKY Iván, *A közigazgatási bíráskodás történelmi és elméleti háttere, valamint fejlődésének iránya*, Budapest, 1942, 16; továbbá MARTONYI János, *A közigazgatás jogszerűsége a mai államban*, Budapest, 1939.

csorbító normák legitimálásához vezetett, bár kivételes jelleggel arra is sor kerülhetett, hogy a bíróság helyt adott a panaszos kérelmének, s ennek megfelelő korrekciós utasítással látta el az illetékes közigazgatási hatóságot.

Miként arra a II. világháború után Németországban újjáéledő természetjogi gondolkodás képviselői rámutattak – olvassuk Karácsony András tanulmányában –, a jogpozitivizmus a hitleri korszakban nemcsak védekezni nem volt képes a „jogi barbársággal” szemben, hanem e jogi barbárság aktív megvalósítója is volt, hiszen lehetnek – és voltak is – olyan jogi normák, amelyek igazságtalan mivoltához kétség sem férhetett, ennél fogva nemcsak érvényességüket, de még jogi mivoltukat is vissza kellett volna utasítani.¹⁰

A Közigazgatási Bíróság és a zsidótörvények kora

Az áttekintés során a zsidótörvények rendelkezéseivel közvetlenül összefüggő közigazgatási aktusok ellen benyújtott állampolgári panaszokat, a Közigazgatási Bíróság általános közigazgatási osztálya által érdemben eldöntő határozatokat – a teljességre törekvés bármiféle igénye nélkül – vettem alapul. A pénzügyi osztály döntéseit, továbbá a jogi személyek – így egyes hitközségek – Közigazgatási Bíróság elé terjesztett panaszait nem vizsgáltam.¹¹

A releváns határozatok – hierarchikus rendben – háromfélék lehetnek:

- a) jogegységi megállapodások – amelyek egy bizonyos ügy esetében mindaddig követendők, amíg újabb jogegységi megállapodás a régebbit meg nem változtatja;
- b) elvi jelentőségű határozatok (ítéletek) – amelyek követése kívánatos, már csak a jogegység megőrzése érdekében is, a bíróság valamennyi tanácsa számára; s végül az

¹⁰ KARÁCSONY András, A jogászi érzület. Természetjog vagy jogpozitivizmus?, *Világosság*, 1994/11, 21.

¹¹ Egy szemléltető példa a hitközségek közigazgatási bírósági panaszaira. A Győri Neológ Izraelita Hitközség sérelmezte Győr város polgármesterének azon határozatát, amely aránytalanul csökkentette az 1942. évre előirányozott iskolai segély összegét az 1941. évihez képest. A Közigazgatási Bíróság 1942. szeptember 23-i ítéletében törvényesen megalapozottnak tartotta a győri polgármester eljárását – amit időközben az 1942. évi VIII. törvénycikk révén az izraelita felekezet törvényesen bevettből elismertté degradálása is alátámaszt –, így elutasította a hitközség panaszát. Lásd LÓNYAI Sándor, *A Numerus Clausustól Auschwitzig*, h. n., LaborPress, 2004, 35–39.

- c) úgynevezett közönséges ítéletek – amelyek a bíróság joggyakorlatát tükrözik, ám a bíróság tanácsaira – úgymond – csak „a logika meggyőző erejével hatnak”.¹²

A Közigazgatási Bíróság kérelem alapján – tehát nem hivatalból – történő eljárására csakis abban az esetben kerülhetett sor, amennyiben jogszabály állapította meg a bíróság jogkörét egy bizonyos közigazgatási hatóság előtt folyó ügyben, amire a diszkriminatív rendelkezések amúgy nem biztosítottak túlonúl tág teret. A zsidótörvényekkel – és a végrehajtásukra kibocsátott rendeletekkel – kapcsolatos közigazgatási bírósági határozatok jelentős, ha nem túlnyomó része a „nem zsidó” mivoltot igazoló tanúsítványok kiállításával – pontosabban ki nem állításával – függött össze. Az adott időszak rövidségére tekintettel szembevetendő az ítélkezési gyakorlathoz támpontul szolgáló jogegységi megállapodások és elvi határozatok relatíve magas száma, ami már önmagában is érzékelteti a beérkezett panaszok volumenét és a vitatott ügyek sokféleségét. A tanúsítványos ügyeken kívül a választójogi jogosultsággal, illetve a törvényhatósági bizottsági (képviselő-testületi) tagsággal összefüggő panaszokra kívánunk ezúttal hivatkozni. Míg az előbbi – tanúsítványok kiállításával – összefüggő ügycsoportra vonatkozó közigazgatási bírósági ítéletek közvetlen joghátránnyal önmagukban nem jártak azokban az esetekben, amelyeknél a bíróság elutasította a panaszos „nem zsidó” státus megszerzését igazoló tanúsítvány iránti igényét (bár közvetett joghátrányok sokasága fenyegette a panaszost, hiszen a diszkriminatív rendelkezések hatálya alá került), addig az utóbbi ügycsoporthoz tartozó ítéletek főszabály szerint közvetlen közjogi hátrányokat – választójog elvesztését, bizottsági tagság megszűnését – jelentettek a panaszosra nézve.

A társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról szóló 1938. évi XV. törvénycikket, az úgynevezett első zsidótörvényt 1938 májusában hatályba léptették ugyan, de a törvényhozás elé még ugyanazon év decemberében beterjesztették a jóval súlyosabb köz- és magánjogi korlátozásokat – így például a közszolgálatban *numerus clausus*ok helyett *numerus nullus*okat – kilátásba helyező javaslatot (a majdani 1939. évi IV. törvénycikket). Ennélfogva az első zsidótörvény végrehajtására lényegében csak részlegesen került sor. A csak második zsidótörvény néven ismert, a zsidók közéleti és gazdasági korlátozásáról szóló 1939. évi IV. törvénycikk 1939 májusában lépett hatályba. A törvény végrehajtása tárgyában kibocsátott 7720/1939. ME sz. rendelet 1. paragrafusa a törvény 1. paragrafusa szempontjából releváns körülmények igazolására vonatkozólag tartalmaz előírásokat.

¹² VÖRÖS–LENGYEL, *i. m.*, 15.

A második zsidótörvény imént említett 1. paragrafusa – az első zsidótörvénynél könyörtelenebb módon – faji alapra helyezkedve definiálta, hogy kit kell e törvény erejénél fogva zsidónak tekinteni, továbbá kik mentesülhetnek a törvény által kilátásba helyezett joghátrányok alól. E minuciózus törvényhellyel a XX. századi magyar jogalkotás egyik mélypontjához ért el.¹³

A 7720/1939. ME sz. rendelet 64. paragrafusa értelmében bárki kérhette a lakóhelye szerint illetékes törvényhatóság első tisztviselőjétől annak megállapítását, egyúttal tanúsítását, hogy az 1939. évi IV. törvénycikk 1. paragrafusa értelmében nem tekintendő zsidónak. A tanúsítvány kérdésében hozott törvényhatósági határozat ellen ugyanakkor – a 11 610/1939. ME sz. rendelet értelmében – panasszal lehetett fordulni a Közigazgatási Bírósághoz. Míg az 1939. évi IV. törvénycikk 1. paragrafusa vonatkozásában kiadandó tanúsítványok kapcsán a jogalkotó panaszjogot biztosított, addig ugyanazon törvény 2. paragrafusával – a mentesítendő, például a világháborús tűzharcosok, hősi halottak leszármazottai személyi körével – összefüggő tanúsítványok esetében már kizárta a Közigazgatási Bírósághoz fordulás lehetőségét. Szembetűnő, hogy a jogalkotó elsősorban azoknak kívánt kétes értékű jogi kiskaput biztosítani a közigazgatási bírósági panaszjoggal, akik nem voltak tagjai ugyan az izraelita felekezetnek, ám a törvény rendelkezései folytán mégis zsidónak minősültek. Arra kívánunk törekedni az alábbiakban, hogy néhány jellemző – utóbb elvi jelentőségű határozattá, esetleg jogegységi megállapodássá merevedő – ügytípus kiválasztásával ne csak a Közigazgatási Bíróság elé kerülő ügyek összetettségét, hanem az ítélkezési gyakorlat trendjeit is érzékeltessük.

Mindenekelőtt a tanúsítványos ügyekre hivatkozunk, hiszen a zsidótörvények értelmében magyar állampolgárok sokaságának – így például a közszolgálatban alkalmazottaknak – kellett származást, pontosabban, nem zsidó státust igazoló tanúsítványt beszerezniük. A debreceni „őskeresztény” költő-író, Oláh Gábor 1939-es fanyar naplóbejegyzése szerint a zsidótörvényből annyi „haszna” származott, hogy legalább megtudta a nagyszülei nevét.¹⁴

A tanúsítványok kibocsátásával kapcsolatos közigazgatási bírósági ügyekben – tekintettel arra, hogy a panaszosok javarészt valamely keresztény hitfelekezet tagjai

¹³ Az ítélkezési gyakorlat jogi értelemben tovább csiszolta a törvény definícióit. 1941 decemberében a királyi ítélőtábla-közi értekezlet több megállapodásra jutott – nyilvánvalóan az ítélkezési gyakorlat egységességét célozva – az 1939. évi IV. törvénycikk értelmezése érdekében. *Magyar Törvénykezés*, 1941. január 5.

¹⁴ OLÁH GÁBOR, *Naplók*, szerk., jegyz., utószó LAKNER Lajos, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó–Debreceni Egyetem, 2002, 564.

voltak – a vonatkozó törvények által megállapított határidők és alaki kellékek vizsgálatának különös jelentősége volt. A Közigazgatási Bíróság egyik 1943-ban hozott elvi jelentőségű határozata szerint az izraelita felekezetből más vallásra át-térni kívánó személy ebbéli szándékát csak a lakóhelye szerint illetékes rabbihivatalnál jelentheti be. Jóllehet a panaszos már 1922 óta az evangélikus egyház tagja volt, áttérési szándékát az 1868. évi LIII. tc. 3. paragrafusa előírásaitól eltérően nem a lakóhelye szerint illetékes rabbiságnál terjesztette elő. Alaki hiba miatt az áttérést a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1942-ben kibocsátott szakvéleményében érvénytelennek minősítette, így a panaszos számára a nem zsidó tanúsítványt a közigazgatási hatóság nem állította ki. A Közigazgatási Bíróság indokolásában magáévá tette az áttérés érvénytelenségére vonatkozó érvelést, s rögzítette, hogy a panaszos „államjogi szempontból ez idő tájt is az izraelita hitfelekezethez tartozik”.¹⁵

Az előbbi eset ellenpontját jelentheti az az ügy, amelynek katolikus vallásban született panaszosát – miután annak idején izraelita hitre történt áttérése nem az 1868. évi LIII. törvénycikk alaki kellékei szerint történt, így áttérése államjogi szempontból nem tekinthető sem érvényesnek, sem pedig befejezettnek – a Közigazgatási Bíróság ítélete nem tekintette az 1939. évi IV. törvénycikk 1. paragrafusa hatálya alá tartozó zsidónak.¹⁶

Az 1939. évi IV. törvénycikk 1. paragrafusa első bekezdése – a faji alapra helyezkedés ellentmondásosságát is jelezvén – kogens normaként rögzítette, hogy a törvény alkalmazása szempontjából zsidónak kell tekinteni azt a személyt, aki a törvény hatályba lépésekor – azaz 1939. május 5-én – az izraelita felekezet tagja volt. „Őskeresztény” szülőktől keresztény hitfelekezet tagjaként született panaszosunk csak átmenetileg volt az izraelita hitfelekezet tagja, s 1940 augusztusában vissza is tért a református hitre. A közigazgatási hatóságtól mégsem kapott „nem zsidó” tanúsítványt. A Közigazgatási Bíróság elvi jelentőségű határozatában a panaszt alaptalannak tekintette, hiszen a panaszos a hivatkozott törvény hatályba lépésekor izraelita felekezetű volt, így őt még abban az esetben is zsidónak kell tekinteni, amennyiben szülei és nagyszülei valamennyien keresztény hitfelekezet tagjai voltak.

Az előző ügy pandanjának is tekinthető akár a Közigazgatási Bíróság 14. jogegységi megállapodása, amely kimondta – s ezzel mentesítési esetet állapított meg –, hogy zsidónak nem tekintendő szülőknél keresztény hitfelekezet tagjaként született

¹⁵ A M. Kir. Közigazgatási Bíróság Általános Közigazgatási osztályának döntvényi, jogegységi és elvi jelentőségű nyilatkozatai, 1944. szeptember 30., 88, 89, 1867. szám alatt.

¹⁶ VÖRÖS Ernő–LENGYEL József, *A M. Kir. Közigazgatási Bíróság újabb anyagi-jogi, hatásköri és eljárási joggyakorlata*, I, Budapest, [1940], 36.

leszármazóját, aki az izraelita felekezet tagjává lett, ám az 1939. évi IV. törvénycikk hatályba lépése napjáig – azaz 1939. május 5-ig – keresztény hitre visszaért, nem lehet zsidónak tekinteni.¹⁷

Az 1939. évi IV. törvénycikk az úgynevezett vegyes házasságból született, vagy a jövőben születendő gyermekek státusára vonatkozó normákat is rögzítette. A liberális korban törvényileg szabályozott keretek között a vegyes házasságban születendő gyermek vallását szülei már házasságkötésük alkalmával eldönthették. E lehetőséggel élt a későbbi panaszos is, aki 1918 folyamán még az izraelita felekezet tagjaként kötött házasságot katolikus hiten lévő jegyesével. Ekkor döntötték el, hogy születendő gyermekeik „valamennyien az atya vallását követik”. A házassági anyakönyvi kivonat tartalmazta azt az 1940-ben kelt pótfeljegyzést, miszerint az időközben – 1919 áprilisában – katolikus hitre áttért férj a feleségével újabb megállapodásra jutott, amelynek értelmében születendő gyermekeiket a katolikus vallás tanításai szerint nevelik fel. A Közigazgatási Bíróság érvelése szerint a panaszosnak a nejevel létesített második megállapodása a házasságból születendő gyermek vallását és neveltetését érinti, ellenben a panaszost „nem zsidó” minősítés megszerzéséhez már nem segíti, mert a törvény hatályba lépése napja az a végső időpont, ameddig a szóban forgó megegyezés módosításának – a gyermek „nem zsidó” minősítését illetően – kedvező hatása lehet. Miután a pótfeljegyzésre 1940-ben került sor, a házasságból születendő gyermek nem tarthat igényt arra, hogy államjogi szempontból keresztény hitfelekezetűnek minősüljön.¹⁸

A közigazgatási bíraskodással összefüggésben – a tanúsítványos ügyeken kívül – a zsidók törvényhatósági bizottsági tagságát korlátozó, illetve kizáró ügyekről is szólni kívánok. Már a második zsidótörvény kimondta, hogy zsidó személy – amennyiben a hivatkozott törvény újonnan megállapított feltételei szerint választójog megilleti – csak az összes választók közül való választás, továbbá a vallásfelekezetek képviselője jogcímén lehet a törvényhatósági bizottság tagja, egyúttal rögzítették, hogy zsidó mint legtöbb adót fizető, azaz virilis nem lehet a községi képviselő-testület tagja (4. § 3. bekezdés). A második zsidótörvény nem tette lehetővé, hogy virilis jogon, továbbá szakszerűség képviselője, érdekképviselő vagy örökös tagság címén zsidó tagja legyen a törvényhatósági bizottságnak. A törvényhatósági bizottsági tagsági jogról rendelkező 1939. évi XIX. törvénycikk főszabályként kimondta a tör-

¹⁷ BORSOS Endre–SZABOLCSKA Mihály, *A M. Kir. Közigazgatási Bíróság Általános Közigazgatási Osztálya érvényben levő döntvényeinek és jogegységi megállapodásainak és elvi határozatainak gyűjteménye, 1938–1941*, IV. (pót)kötet, Budapest, é. n., 373, 374.

¹⁸ A M. Kir. Közigazgatási Bíróság általános közigazgatási osztályának döntvényei, jogegységi és elvi jelentőségű határozatai, 1941. március 30., 31, 32, 1722. szám alatt.

vényhatósági bizottsági tagok (és póttagok) megbízásának egy évvel történő meghosszabbítását. E rendelkezés alól azok a zsidó törvényhatósági bizottsági tagok jelentettek kivételt, akiket az 1939. évi IV. törvénycikk (4. § 2. bekezdés) értelmében nem választhatnak meg törvényhatósági bizottsági taggá. Az igazoló választmány határozata ellen a Közigazgatási Bírósághoz lehetett panasszal fordulni. Hasonló szellemben fogant az 1940. évi XXXI. törvénycikk, ám jóval messzebb merészkedett a törvényhatósági bizottsági tagsági jogot zsidó szempontból újraszabályozó 1941. évi XIX. törvénycikk 2. paragrafusa, amennyiben valamennyi zsidó törvényhatósági bizottsági tag (és póttag) tagságát – maradék jogcímre tekintet nélkül – megszüntette, fenntartva azonban jogorvoslatként a közigazgatási bírósághoz fordulás jogát. A második zsidótörvény ugyanakkor még azt sem tette lehetővé, hogy zsidót az igazoló választmány a legtöbb adót fizetők névjegyzékébe felvegyen, jóllehet, ebben az esetben is biztosították a Közigazgatási Bírósághoz fordulás lehetőségét.

A „nem zsidó” státus igazolását hitelt érdemlően kiállító állami hivatal mibenléte is okot szolgáltatott a Közigazgatási Bíróság előtti eljárásra. A Közigazgatási Bíróság 1939-ben amiatt marasztalt el egy törvényhatósági igazoló választmányt, mert az a közjegyzői kamara határozatát bizonyítékként fogadta el egy törvényhatósági legtöbb adót fizető „nem zsidó” származására nézve – eljárási szabályt sértve ezáltal – ahelyett, hogy a második zsidótörvényt végrehajtó 7720/1939. ME sz. rendelet előírásai szerint járt volna el (tanúsítványt ugyanis csak a törvényhatóság első tisztviselője állíthatott ki).¹⁹

A zsidótörvények rendelkezései, miként láthattuk, igyekeztek kizorítani a helyhatósági képviselletekből – városi, vármegyei törvényhatósági bizottságból, illetve községi képviselő-testületből – a törvényi rendelkezések értelmében zsidónak minősülőket. A Közigazgatási Bíróság egyik 1942-es elvi jelentőségű határozatában kimondta, hogy az 1941. évi XIX. törvénycikk 2. paragrafusa személyi hatálya nemcsak a választott, hanem a kinevezett törvényhatósági bizottsági tagokra is kiterjed.²⁰ A panaszos ugyanis arra hivatkozott, hogy az igazoló választmány jogszerűtlenül járt el vele szemben törvényhatósági bizottsági tagsága megszüntetésekor, hiszen ő nem választott, hanem kinevezett tagja volt a testületnek, s mint ilyennek, rá más szabályozók az irányadók. A Közigazgatási Bíróság álláspontja szerint azonban a törvényalkotónak az volt a célja, hogy mindenféle megkülönböztetés nélkül valamennyi zsidó törvényhatósági bizottsági tag megbízása szűnjék meg. Ennélfogva a pana-

¹⁹ VÖRÖS–LENGYEL, *A M. Kir. Közigazgatási Bíróság legújabb anyagi-jogi, hatásköri és eljárási joggyakorlata, i. m.*, 258–259.

²⁰ A M. Kir. Közigazgatási Bíróság általános közigazgatási osztályának döntvényei, jogegységi és elvi jelentőségű határozatai, 1942. június 30., 59–61, 1772. szám alatt.

szos által kifogásolt törvényi hely csakis úgy értelmezhető, hogy valamennyi választott és kinevezett zsidó tag megbízatása megszűnik.

Ezzel az elvi határozattal a Közigazgatási Bíróság, hatáskörét némiképp túllépve, joghézagot kitöltő, az általánosról a különösre következtető jogértelmezés eszközhöz folyamodott, amikor egy, a törvényhozó szándékaival nyilvánvalóan megegyező, ám általa mégis figyelmen kívül hagyott kérdéstről nyilvánított ítéletet.

Egy további, szintén 1942-es ítélet értelmében az 1941. évi XIX. törvény cikk 2. paragrafusában rögzített korlátozások azokra a zsidókra is vonatkoznak, akik eddig a második zsidótörvény kivételezettjeiként a városi képviselő-testületnek virilis címen tagjai lehettek.²¹

Összegzés

Mivel is zárhatnánk áttekintésünket? Az illetékes közigazgatási hatóság által ki nem állított „nem zsidó” tanúsítvány közül azok, amelyeket utóbb a Közigazgatási Bíróság saját eljárása során is jogszerűnek talált, magától értetődően kiszolgáltatták a zsidónak minősülő panaszost a zsidótörvények diszkriminatív rendelkezéseinek. Ily módon a Közigazgatási Bíróság is hozzájárult a jogalkotó által elindított kényszerdisszimilációs folyamatok terebélyesedéséhez, hiszen az izraelita felekezet kötelékéhez nem tartozó magyar állampolgárok tízezrei, árnyalatnyi különbségektől eltekintve, lényegében azonos státusba kerültek az izraelita felekezethez tartozó magyar állampolgárok százezeivel. Ez a kijelentés még abban az esetben is érvényesnek tűnik, amikor esetenként a jogszerűsége – s nem az embersége – hivatkozva a bíróság a korrekció követelményét támasztotta a közigazgatással szemben. A Közigazgatási Bíróság tanúsítványi ügyben folyó panasznak helyt nem adó – vagy saját hatáskörét eleve meg nem állapító – határozatai közvetlenül nem érintették ugyan a panaszosok jogviszonyait, ám a legalább részleges mentességet jelentő „nem zsidó” tanúsítvány kibocsátásának elmaradása kezdetben súlyos közjogi és magánjogi, utóbb, 1944-et követően pedig már beláthatatlan következményekhez vezethetett. Azt sem hallgathatjuk el, hogy a Közigazgatási Bíróság cselekvési szabadsága bizonyos mértékig kötve volt részben a jogkörét szigorú keretek közé szorító törvényi rendelkezések, részben pedig a saját elvei – így a méltányosság eljárás alkalmával való mellőzése – által. Ám a rideg és objektív jogszerűség feletti örökösödés legitimitása legalábbis megkérdőjelezhető egy olyan jogrendszer esetén, amely önkényesen

²¹ VÖRÖS–LENGYEL, *A M. Kir. Közigazgatási Bíróság legújabb anyagi-jogi, hatásköri és eljárási joggyakorlata, i. m.*, 108.

megszünteti az állampolgári jogegyenlőséget, és saját állampolgárai százezreit fosztja meg pusztán vallási, „faji” hovartartozásuk okán a szabadságjogok széles skálájának gyakorlásától.

Tanulságos felidézni, miként is vélekedett Bibó István a zsidókérdésről szóló, 1948-ban megjelent, nagyívű és felettebb önkritikus tanulmányában a közigazgatásnak a zsidótörvények végrehajtásával kapcsolatos magatartásáról és felelősségéről. Meglátása szerint a magyar közigazgatásnak, illetve hivatalnokai karnak (Bibó a bírói kart külön nem nevesítette) létezett egy – úgymond – „kulturált, jogtisztelő, európai fele”, akik azon igyekeztek, hogy a „jogrend” és „jogbiztonság” keretei között tartásuk a zsidótörvények alkalmazását. Ám bizonyos relációkban – s Bibó példaként az „élet-halált jelentő” állampolgársági ügyek kezelésére, illetve a fajgyalázási törvény végrehajtására hivatkozott – ennél többre lett volna szükség, különösen Magyarország német megszállását követően. Innentől kezdve – vélekedett Bibó – „meg kellett volna állapítani az egész államhatalom politikai, erkölcsi és jogi törvényességének a részleges, utóbb pedig teljes megszűnését és ennek megfelelően cselekedni”.²²

Minimálisan annak nyilvános kimondására lett volna szükség a máskülönb példásan lojális köztisztviselői/főbírói kar részéről, amit visszaemlékezései szerint Vladár Gábor, az Igazságügyi Minisztérium törvény-előkészítő osztályának főnöke – igaz, magánközlés céljából – mondott miniszterének, Tasnádi-Nagy Andrásnak az úgynevezett második zsidótörvény előkészítése időszakában. „Az első zsidótörvényen túlmenő rendelkezések szembekerülnének a keresztény eszme világával, rést törnének a jogrenden, s azon keresztül utat nyitnának az egész jogrendünket elsöpréssel fenyegető eszmeáradatnak.”²³ Az idézetből nemcsak az derül ki, hogy Vladár – az elismert jogtudós és kodifikátor – miként vélekedett kora jogi barbárságáról, hanem az is, hogy az első zsidótörvényt még elfogadhatónak tekintette, jóllehet az állampolgári jogegyenlőség útjáról e klasszikus jogelv semmibevétele révén már ekkor letért a jogalkotó.

Egyetértve a fentebbi bibói látlelettel csak annyit fűzhetnénk hozzá mindehhez: féltő, hogy az általa felvetett gondolatok a Közigazgatási Bíróság működését illetően is jórészt megállják a helyüket.

²² BIBÓ István, Zsidókérdés Magyarországon 1944 után, in Uő, *Válogatott tanulmányok*, II. 1945–1949, válogatta HUSZÁR Tibor, Budapest, Magvető, 1986, 637, 638.

²³ VLADÁR Gábor, *Visszaemlékezéseim*, Budapest, Püski, 1997, 204.